

PAPER DETAILS

TITLE: ÖZBEK TÜRKHESININ "tur-, o'tir-, yot-, yur-" FIILLERİ ÜZERİNDE ASPEKT-AKTIONSART
İZLENİMLERİ

AUTHORS: Bahar TÜRKYILMAZ

PAGES: 235-255

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2395853>

Atıf / Citation

TÜRKYILMAZ, B. (2022), “Özbek Türkçesinin “tur-, o’tir-, yot-, yur-” Fiilleri Üzerinde Aspekt-Aktionsart İzlenimleri”, *Gazi Türkiyat*, 30: 235-255.

Geliş / Submitted

25.04.2022

Kabul / Accepted

26.06.2022

DOI

10.34189/gtd.30.013

ÖZBEK TÜRKÇESİNİN “tur-, o’tir-, yot-, yur-” FİİLLERİ ÜZERİNDE ASPEKT-AKTIONSART İZLENİMLERİ

Aspect-Aktionsart Impressions on Uzbek Turkish’s tur-, o’tir-, yot-, yur- Verbs

Bahar TÜRKYILMAZ*

Öz

Bu çalışmada Özbek Türkçesindeki tur-, o’tir-, yot- ve yur- fiillerinin analitik yapılarıdaki kılınış ve görünüş işlevleri üzerine bir inceleme yapılmıştır. Öncelikle, ele aldığımız kategorilerin ait olduğu dil olan Rusçadaki durumuna kısaca değinilmiş, sonrasında da Rus Türkolojisiyle öne çıkan analitik fiillerdeki görünüşün neyi karşıladığı açıklanmıştır. Daha sonra da bu dört fiilin temel anlamları ile analitik şekillerine göz atılmıştır. İnceleme kısmında ise Johanson’un bakış açısı teorisi ve kılınış teorisi esas alınmıştır. Kılınış noktasında inceleme yalnızca dönüşümsüzleştiricilik kapsamında gerçekleşen işlevlerle sınırlı olup işlemcilerin başlangıç dönüşümlü, bitiş dönüşümlü ve dönüşümsüz içeriklerle kombinasyonları değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda da -(i)b tur-, -(i)b o’tir-, -(i)b yot- ve -(i)b yur- analitiklerinin hem seri eylem okuması gerçekleştirdikleri hem de durum bildirme işlevinde kullanıldıkları görülmüştür. Bakış açısı noktasında ise inceleme dört analitik fiilin gelişimi doğrultusunda intraterminal (sınırlararasılık) ve postterminal (sınır sonrasılık) bakış açılarındaki işlevleriyle sınırlanmıştır. Bunlara ek olarak Özbek Türkçesinde aktionsart kategorisinin durumuna da değinilmiştir. Bu kısımda özellikle bağlam dikkate alınmıştır. Bağlam üzerinde çeşitli sentaktik öğelerin yardımıyla yakalanabilen ve bakış açısını da destekleyen perduratif, delimitatif, saturatif ve duratif aktionsart okumaları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aspekt, Aktionsart, Rus Türkolojisi, Özbek Türkçesi, Analitik fiiller

Abstract

In this study, the actionality and aspect analyzes of the analytic structures of four basic verbs in Uzbek Turkish such as tur-, o’tir-, yot- and yur- were made. First of all, the situation of the categories we discussed in Russian, which is the language they belong to, is briefly mentioned, and then it is explained what the aspect corresponds to in analytic verbs that stand out with Russian Turcology. Then, the basic meanings and analytic forms of these four verbs were examined. At the point of examination, Johanson’s viewpoint theory and actionality theory are taken as the basis. As for the actionality, the examination is limited to the functions realized within the scope of the non-transformativization, and the combinations of

* Arş. Gör. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/TÜRKİYE. bahar.turkyilmaz@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0001-6620-2420

the operators with the initiotransformative, the finittransformative and the non-transformative are evaluated. Accordingly, it was seen that *-(i)b tur-*, *-(i)b o'tir-*, *-(i)b yot* and *-(i)b yur* analytics both perform the reading of serial verb and are used in the situation notification function. From the viewpoint, the analysis is limited to intraterminal and postterminal perspectives in line with the development of the four analytic verbs. Besides this, the situation of the aktionsart category in Uzbek Turkish is mentioned. In this section, the context is taken into account. Perdurative, delimitative, saturative and durative aktionsart readings, which can be captured with the help of various syntactic elements on the context and also support the viewpoint, have been determined.

Keywords: Aspect, Aktionsart, Russian Turcology, Uzbek Turkish, Analytic Verbs

1. GİRİŞ

Çalışmanın konusunu aspekt ve aktionsart kategorileri oluşturmaktadır. Bu kategorilerin çıkış noktası Slav dilleridir. Slav dillerinden özellikle Rusçanın fiil sisteminde yer alan vid kategorisi (*soverşennyy-nesoverşennyy vid*) hem aspekt hem de aktionsart kategorilerini doğal biçimde gerçekleştirmektedir. Rusçada “okumak” anlamındaki temel fiil *çumat* [çitat], fiil gövdesine getirilen ekle *çitivat* [çitivat] fiilini oluşturur ve “okumayı sürdürmek/sürekli okumak” anlamında yinelemeli (*iterative*) aktionsart üretir. Hem [çitat] hem de ondan türetilen [çitivat] fiilleri aspekt bakımından aynıdır; *nesoverşennyy vid* yani tamamlanmamış türdür (Isačenko 1962: 386). [Çitat] temel fiilin *soverşennyy* biçimi yani olayların tamamlanmış formu ise *proçumat* [proçitat] fiilidir. Eklenen *pro* ön ekiyle bir yandan tamamlanmış form oluşturulurken diğer yandan da “baştan sona kadar okumak ve okumayı tamamlamak” anlamında perduratif aktionsart türetilmiş olunur (Sonnenhauser 2004: 248). Görüldüğü üzere müstakil morfolojik işaretleyicilerle bir yandan aspekt oluşturulurken diğer yandan aktionsart türetilir.

Bu işleyişe göre bir temel cümlelin tamamlanmışlık-tamamlanmamışlık durumu, onun aspektini verirken eylemin yapılış tarzında ortaya çıkan çeşitli anlamsal tonlar ise aktionsartı karşılamaktadır. Türkçede aspekt terimi görünüş¹, aktionsart ise kılınış şeklinde ele alınır (Dilâçar 1974; Aksan 1977/2009; Uğurlu 2003; Kirişcioğlu - Musaoğlu 2008; Demir -Yılmaz 2016; Aslan Demir 2016; Benzer 2008; Gökçe 2013; Bacanlı 2014; Aydemir 2019). Görünüş konusunda Türkiye Türkçesi ve Türk lehçelerindeki çalışmaların temelini ise Rus Türkolojisine dayandığı görülür. Rus Türkologlar kendi fiil sistemlerinde tamamlanmışlık-tamamlanmamışlık olarak ikili karşıtlık şeklinde gerçekleşen bu kategoriyi, Türk lehçelerinde benzer bir ikili karşıtlığı kurabilecek biçimler üzerinde aramışlardır. Bu noktada da fiilin sözlüksel/sözcüksel yapısında gerçekleştirilen görünüş için çeşitli araçlara başvurulduğu görülür. Rus Türkolojisinde bu araçlar noktasında özellikle analitik ve perifrastik yapılara işaret edilir (Nasilov 1960, 1984, 1989; Mihaylov 1954; Haritonov 1960; Yuldaşev 1965; Rassadin 1978; Guzev

¹ Terimin uygunluğu noktasında Uğurlu 2003: 3'e bakılabilir.

1988, 2015; Ganiev 1963)². Bu doğrultuda Haritanov'da (1960), Yakutçadaki analitik fiillerin görünüş biçimleri başlama, süreklilik, bitiş, kısa süreli-anlık değerleriyle sınıflanmış; ayrıca yansıma ekli fiillerin ve mecâzi (*deyimisel*) fiillerin de görünüş (*vid*) değerleri incelenmiştir. Yuldaşev'in (1965) çalışmasında analitik fiiller başlangıç, süreklilik, bitiş, yoğunluk (*intensif*), tamamlanma gibi değerlerle ele alınır. Baskakov (1975) ise Hakasçada tamamlanmış, tamamlanmamış ve başlangıç (*naçinatel'nıy*) olmak üzere üç görünüş türü ayırt eder. Rassadin bu incelemeler noktasında, Türkçede, *vid* kategorisinin eş değerinden ziyade aktionsartal anlamların izlenebildiği bir görünüşün varlığını kabul etmektedir (Rassadin 1978: 146). Dolayısıyla da bu çalışmalardaki görünüş değerleri daha çok aktionsart düzlemindedir.

Türkçe üzerine aktionsartal izlerden uzak yapılan temel çalışma ise Johanson'a aittir. Johanson "*Aspekt im Turkischen*" adlı çalışmasında aspekti bakış açısı teorisi kapsamında değerlendirmiş ve teori kapsamında da bakış açıları olarak intraterminalite (sınırlar arasılık) ile postterminaliteyi (sınır sonrasılık) ayırt etmiştir. Sınırlar arası bakış olayları sınırlar arasında görürken sınır sonrası bakış ise sınır sonrasında görüntülemektedir. Buna göre Türkçede *-iyor, -iyordu, -mekte, -mektedir, -mekteydi, -ir, -irdi ve -idi* biçimbirimleri intraterminallik bildirirken; *-miş, -miştir ve -mişti* biçimbirimleri ise postterminallik bildirir. Gelecek zaman ifadeleri ise çoğunlukla kiplik bilgisi taşıyıcı ve bakış açısı değeri yansıtmazlar (Johanson 1994: 254-255, 259, 264; 2000: 76, 102)³.

Burada kılınış konusu ise ayrıca değerlendirilmeye ihtiyaç duyar. Türkçede hâkim olan kılınış düşüncesi Johanson'un (1971, 2000) teorisine dayanmakla birlikte temelde Aristoteles'in gerçeklik-değişim (*enérgeiai- kínēsis*) ayrımında şekillenen, 1957'de ise Vendler'in hâl (*states*), faaliyet (*activity*), tamamlanma (*accomplishment*) ve erişim (*achievement*) şeklinde dört temel fiil sınıfında sistemleştirdiği kategoridir. Leksikal aspekt (Wit-Brisard 2020; Li&Shirai 2000; Croft 2012), actionality (Johanson 1971, 2000; Tatevosov 2002; Bache 1997; Bertinetto 1994) ya da Aristotelian aspekt (Binnick 1991; Filip 2012) gibi isimlerle de ele alınmaktadır. Çalışmamızda esas alınan Johanson'un kılınış teorisi de leksikal (sözlüksel-sözcüksel) aspekt düşüncesine dayanır. Johanson, bu kategorideki fiil sınıflarını iki temel sınıf altında ve aşama (*phase*) düşüncesi temelinde Türk fiil sistemine göre yeniden oluşturmuştur. Teoriye göre fiillerin temelde iki tip kılınışsal içeriği mevcuttur: dönüşümlüler (*transformatives*) ve dönüşümsüzler (*nontransformatives*). Dönüşümlü fiiller, kritik bir sınır içerirken dönüşümsüzler bu içerikten yoksundur. Dönüşümlü fiiller, kendi içerisinde kritik sınırın eylemin başlangıcında veya bitiş sınırında konumlanmasına göre "başlangıç dönüşümlü" ve "bitiş dönüşümlü" şeklinde ikiye ayrılırlar. Başlangıç

² Johanson ve Kirişcioğlu-Musaoğlu'nda da bu vurgu mevcuttur. Türkçede ve Türk lehçelerinde görünüş-kılınış değerlerinin en iyi yakalandığı yapılar olarak Johanson'da (2000, 1996, 2004) art fiillere ve perifrastiklere işaret edilirken Kirişcioğlu-Musaoğlu-Krainiuchenko'da (2018) ise analitik fiillere işaret edilmektedir (2018: 65).

³ Rentzsch (2005), Karakoç (2005), Aslan Demir (2014) ve Aydemir (2019) Johanson'un teorisinin uygulandığı çalışmalardır.

dönüşümlülerde eylem, kritik sınır sonrasında yapılmaya devam edebiliyorken bitiş dönüşümlülerde eylem, zamanın bir noktasında meydana gelir ve gerçekleşir (Johanson 2000: 59-62; 2004: 180)⁴.

Görünüş, kılınış-aktionsart noktasındaki bu çerçeveye Nasilov'un fikirleri de eklenmelidir. Nasilov (1972) "Zur Interpretation Der Hilfsverben in Den Turkischen Sprachen" de modern Türk lehçelerinin (yardımcı fiiller noktasında) üç semantik eylem grubu olduğunu varsayar. İlki tamamlanmışlığın farklı seviyelerde ifade edildiği gruptur. İkincisi tamamlanmamışlığı ve sürekliliği ifade eden gruptur. Üçüncü grup eylemin uzayda bir konum kaplayan hareket bildirimini ifade etmektedir. Eylemin seyrinin belirli özellikleri ise örneğin, yoğun oluşu, kısmi oluşu ve yinelemeli oluşu gibi, eylem türleri (aktionsart) tarafından belirlenir (Nasilov 1972: 507-508). Bu gruplardan ilki, eylemin çeşitli tamamlanma ve sonuçlanma durumları bağlamında sözlüksel anlamın bir ifadesi olarak yorumlanabilir. İkincisi, gelişme sürecindeki eylemi belirtebilen, bununla birlikte tamamlanmamışlıkla gelen süreklilik sayesinde gramatikalleşebilen veya gramatikalleşme eğiliminde olan araçlar olarak kabul edilebilir (Nasilov 1972: 508). Üçüncüsü ise temel anlamlarıyla bağlantılı olarak gerçekleştiğinde uzayda bir konum işgal eden, bir alan kaplayan özelliklerine dikkat çekmektedir. Ayrıca bu özellik "o hâlde bulunma" anlamlarında özellikle postterminal (sınır sonrası) bakış açısında bu kullanımları gözlemleyebilmemize izin verecektir. Eylemdeki yoğunluk, kısmilik gibi okumalar ise bu yapıların aktionsart boyutundaki durumlarıdır. Bu çıkarımdan hareketle bu çalışmada da ele aldığımız *tur-*, *o'tir-*, *yot-* ve *yur-* biçimlerinin hem görünüş hem kılınış hem bir konum veya mekân işgal eden hareket (konum-uzam) hem de aktionsart değerleri olduğunu kabul etmekteyiz. Bu makalede Özbek Türkçesindeki bu dört fiilin seçilme sebebi, kılınış içerikleri sayesinde Özbek Türkçesinin temel görünüş işlemcisine dönüşmüş biçimler olmalarıdır.

1.1. "*tur-* *o'tir-* *yot-* ve *yur-*" Fiilleri

Özbek Türkçesinde *tur-*, *o'tir-*, *yot-* ve *yur-* fiillerinin kendilerine has anlamları vardır. *Tur-* hareketin (uzun bir süre) tekrarlandığını, devamlılığını veya hareketin geçici bir süre devam ettiğini bildirir ve "*yaşamak*" anlamını karşılar. Düzenli bir sürekliliği de bildirebilir. Bunun yanında "bir süre, şimdilik, geçici olarak" gibi anlamlar da içerir. Müstakil fiil şeklinde ise hem canlılara hem cansız varlıklara uygulanabilir. *Yot-* ise eylemdeki manayı güçlendirir. Aynı zamanda hem müstakil anlamda hem de analitik şeklinde canlı-cansız varlıklarla kullanılabilir. *Yur-* hareketin uzunca bir süre devam ettiğini veya hareket boyunca meydana gelen uzun süreli eylemi bildirir. Hem canlı hem de cansız nesneler için kullanılmakla birlikte temel fiil anlamında daha çok canlılarla kullanılır. *O'tir-* ise eylemdeki hareketin kısmen devamlılığını, uzatıldığını anlatır. Genellikle canlılarla kullanılır ve bir özneye ihtiyaç

⁴ Buna göre aslında Türkçe üstüne yapılan çalışmalar, aktionsart ve leksikal aspekt şeklinde her iki kategoriye de "kılınış" başlığı altında birleştirir niteliktedir.

duyar. Ayrıca eylemin temposunun kasıtlı olarak yavaşlatılması anlamına gelen bir çağrışıma da vardır (Reshetov vd. 1966: 293; Kononov 1948: 151; Kononov 1960: 266-267; Tulum 1997: 185, 206, 229, 160). Bununla birlikte fiiller, iki yönlü çalışmaktadır. Hociev'e göre müstakil manalarında yani analitiksiz hâllerıyla temel anlamlarında kullanıldığında bu fiiller, iki şeyi karşılarlar: hâlet (durum) ve hareket. Örneğin *tur-* fiili jo'yida *tur-* "yerinde durmak" şeklinde bir durumu bildirirken jo'yidan *tur-* "yerinden kalkmak" şeklinde ise bir hareketi bildirir. Diğer fiiller için de durum böyledir. *Yot-* fiili divonga *yot-* "divana yatmak-uzanmak" bir hareket bildirirken divonda *yot-* "divanda yatmak" durumu bildirir. *O'tir-* fiili ise stulga *o'tir-* "sandalyeye oturmak" şeklinde hareketi stulda *o'tir-* "sandalyede oturmak" şeklinde ise durumu bildirir. *Yur-* fiili diğerlerinden farklı gelişim gösterir. Toqqa qarab *yur-* "dağa doğru yürümek" eylem öbeğinde hareketi bildirirken tog'da *yur-* "dağda yürümek" şeklinde ise durumu bildirmektedir (Hociev 1966: 35).

Hociev'in *tur-, o'tir-, yot-* ve *yur-* fiillerinde dikkat çektiği bu durum, yalnızca Özbek Türkçesinde değil farklı dillerde de benzer bir işleyişe sahiptir. Newman üç duruş (postural) pozisyonuna dayanan *tur-, otur-* ve *yat-* fiillerini İngilizcede ve İngilizcenin yanında farklı dillerde incelemiştir. Newman'a göre günlük rutinde önemli duruşları ifade eden fiiller anlamsal genişlemeye sahip olan fiillerdir. Bu duruşların üçünde de bir durumun zaman içinde genişlemesine dair güçlü bir karşıtlık ilişkisi mevcuttur: oturma ile oturma pozisyonundaki kompakt bir şekil; yatmak ve yatma durumunda yatay bir uzama-uzun pozisyon; durmak/kalkmak ile dik duruş pozisyonunda dikey bir uzama-uzun pozisyon gibi (Newman 2002: 1-3). Bunlara ek olarak ayakta durma, oturma, yatma pozisyonuna geçme şeklinde dinamik duruş anlamlarının yanı sıra sabit bir semantik anlamı da karşılamaktadırlar. Bu sabitlik göz önüne alınırsa bu yapıların hem dinamik hem de durağan yorumları ortaya çıkmaktadır (2002: 4). Dolayısıyla Hociev'in örneklerinde aslında Newman'ın bahsettiği dinamik ve statik anlamlar vurgulanır. Vurgulama noktasında da fiilin valenzinden faydalanılır.⁵ Ayrıca bu fiiller dillerde durumları veya durum değişikliklerini de tanımlarlar (Newman 2002: 5). Buna göre oturmak-oturur hâlde olmak durum değişikliğini getirmelidir. Durmak, dikilmek dikili hâlde olmayı getirecektir. Aynı şekilde yatmak yatık hâlde olmayı, yürümek ise yürür hâlde olmayı tanımlamalıdır. Temel fiilin içkin yapısında saklı bu durum değişikliğini kılınış içeriğinin yanı sıra bakış açısında da (postterminal bakışta) kendisini göstermesi açısından özellikle önemsemekteyiz. *Yur-* fiilinin ise bir duruş fiili olmadığı ama diğer üç fiille işlev noktasında aynı alana (görünüş-zaman) hizmet ettiği aktarılmalıdır.

Duruş fiilleri Johanson'un (1971, 2000) kılınış teorisinde ise "X'di ve hâlen x'iyor" şeklindeki testi sağlayan başlangıç dönüşümlüleri temsil eder. Başlangıç dönüşümlü fiiller kılınış yönünden iki evrelidirler (Johanson 2000: 63). İlk evre Hociev'in örneklerinde hareketin vurgulandığı kritik dönüşüm bildiren evreye karşılık gelir;

⁵ Kılınış içeriğindeki sınır-evre vurgulamalarında valenzin rolü için bkz: Karadoğan 2009: 56, 66, 71.

ikinci evre ise durumun ifade edildiği statik evreyi bildirir. Başlangıç dönüşümlülerdeki statik evre aynı zamanda kritik sınır sonrası sürecin yer aldığı parça olduğundan sonuç odaklı bir durağanlık da barındırmalıdır. *Yur-* fiili ise diğerlerinden farklı olarak dönüşümsüzdür. Hareket (motion) fiili olarak da ele alınır (Ağcagül 2004: 7). Yani diğer üç fiilin içeriğinde yer alan kritik sınır algısından yoksundur, statiktir. Dolayısıyla tek evrelidir de diyebiliriz. Ancak burada duruş fiillerindeki ikinci evre statikliği ile *yur-* fiilinin sahip olduğu statik içerik birbirinden ayırt edilmelidir. Başlangıç dönüşümlü diğer üç fiil kritik sınırı gerçekleştirdikten sonra statik aşamaya geçerler. Dolayısıyla da sınır algısının getirdiği sonuca yönelik bir durağanlık taşırlar. *Yur-* fiili ise bu tip bir durağanlıktan yoksundur. İçeriğinde herhangi bir dönüşüm barındırmadığı için tamamen homojendir. Diğerleri ise dinamik dönüşüm evresi sebebiyle içkin yapıda bir kırılma gerçekleştirdiğinden heterojen yapıdadırlar.

1.2. *-(i)b tur-, -(i)b o'tir-, -(i)b yot-, -(i)b yur-* Analitikleri

Bahse konu *tur-, o'tir-, yot-* ve *yur-* fiilleri bir duruşu ifade etmenin yanında çeşitli aktivitelerle meşgulken de bu duruşları sürdürülebilen yapıdadırlar. Ayakta dururken aynı zamanda konuşulabilir, yazılabilir veya ders verilebilir. Newman'a göre bu deneyimsel gerçeklikle tutarlı olarak duruş ifadeleri, ana fiilin kendisi olarak değil de ana fiile eşlik eden fiil yardımcısı olarak dillerde ifade edilebilir (Newman 2002: 4). Bu tespitin Türk lehçeleri kapsamında en açık örnekleri de zarf fiil ekini alarak *-p otur-, -p yat-, -p tur-* ve *-p yur-* şeklinde kullanılan sözünü ettiğimiz analitik biçimlerdir. Nitekim Yuldaşev ve Schönig'in, Newman'ın *tur-, otur-, yat-* temel fiillerindeki bu gözlemlerine karşılık Türk lehçelerindeki *-p tur-, -p otur-* ve *-p yat-* analitik biçimlerinin de uzayda bir yer işgal eden konum bildirimini muhafaza ettikleri ve ikincil imalı bir süreklilik bildirdikleri şeklindeki tespitleri eklenmelidir (Yuldaşev 1965: 67; Schönig 1984: 232-23). Özbek Türkçesi noktasında ise Tulum, özellikle *o'tir-* fiilinin *-(i)b o'tir* analitik şeklinde bile asıl anlamından, ifade ettiği pozisyonundan ayırlamadığını, böylelikle de kullanım alanının daraldığını aktarır. Aynı şekilde *-(i)b yot-* analitiğinde de müstakil fiil anlamını boşaltamama durumu söz konusudur (1997: 160, 208). Yani bu iki analitik biçim bir pozisyon veya şekil bildirimine daha uygun olup bu bildirimi muhafaza etmeye de diğerlerinden daha yatkındır. Duruş pozisyonuna dayanmayan *yur-* fiili ise Yuldaşev'de farklı bir yorumla diğerlerine katılır. *-(i)b yur* analitiğinde eylemi öznenin kendisi gerçekleştiriyorsa ve eylem tek bir eylemse o hâlde özne tarafından uzayda belirli bir pozisyon işgal edilmiş olur. Elbette diğerleri gibi sürece de kaymaktadır (Yuldaşev 1965: 72).

Hem Özbek Türkçesinde hem de diğer Türk lehçeleri üzerine yapılan çalışmalarda ise genel itibarıyla *-p tu-r-, -p otur-, -p yat-* ve *-p yur-* analitikleri çoğunlukla uzun süreli, hareket sırasında yapılan uzun süreli, düzenli tekrara sahip, sabit olan değişmeden devam eden, karmaşık görünüşler ortaya çıkaran, süreç bildirimine de yatkın olan "sürekli eylemi" bildiren formlar olarak değerlendirilirler (Gabain 1945: 123-126;

Haritanov 1960: 92; Ganiev 1963: 47-50, 140-144; Hociev 1966: 34-64; Yuldaşev 1977: 118-125; 1965: 53-71; Nasilov 1984: 136-137; İbrahim 1995: 139-154; Tulum 1997: 161, 187, 208, 231; Gadjeiev 2006: 14-15, 18, 21; Merhan 2008: 378-379, 380, 382).

Johanson'un kılınış düşüncesinde ise *-p tur-*, *-p otur-*, *-p yat-* ve *-p yur-* analitikleri, "art fiil" (postverb) şeklinde ele alınır ve kılınış teorisinin yeniden kategorilendirme (recategorization) işleminde başvuru alan işlemciler arasında değerlendirilir⁶. İşlemcilerin temel işlevi ise dönüşümsüzleştirmedir. Dönüşümsüzleştirme işlemi ise ya eylemi seri hâlde yapılan eylemler formuna sokarak ya da eylemdeki statik evreyi vurgulayıp içeriği homojenleştirerek elde edilir (Johanson 2000: 67-68, 71, 73). Yaz-ıp otur-, yaz-ıp tur şeklinde elde edilen yapıların hepsi dönüşümsüzdür. Hiçbiri başlama bildirmez. Bazen dönüşüm evresini de bildirebilmektedir (Ağcagül 2004: 10). Dönüşüm evresini bildirme işlevinde ise kast edilen Nasilov, Yuldaşev ve Schönig'de karşılaştığımız, Tulum'da ise *-b o'tir-* ve *-b yot-* analitiklerinde baskın olduğunu gördüğümüz uzayda bir alan kaplayan pozisyon durumudur. Ayrıca Schönig'in dönüşümsüzleştiricilerle ilgili olarak beklenmediklik, anilik gibi özelliklerle hiç ortaya çıkmadıkları ve kavramsal olarak da dönüşümsüzleştiricilerden dışlandıkları notu burada aktarılmalıdır (Schönig 1984: 61). Dolayısıyla bu dört kılınış işlemcisi, beklenmediklik, aniden gerçekleşme, hızlı olma, çabukluk gibi nitelikleri içermeyecektir. Ayrıca dönüşümsüzleştiriciler (bu kullanımlarda) süreklilik, devamlılık, tekrar, düzenli olarak gerçekleşme, alışkanlık anlamlarını barındırdığından "genellikle, hep, sürekli, birkaç kez, uzun bir süre, düzenli olarak, sıklıkla" şeklinde de aktarılmaya elverişlidirler (Johanson 2004: 183).

2. ÖZBEK TÜRKÇESİNDE *-(i)b tur-*, *-(i)b o'tir-*, *-(i)b yot-* ve *-(i)b yur-* ANALİTİKLERİNİN KILINIŞ İŞLEVLERİ

Sunulan bilgiler doğrultusunda Özbek Türkçesinde *-(i)b tur-*, *-(i)b o'tir-*, *-(i)b yot-* ve *-(i)b yur-* analitikleri de kılınış teorisi çerçevesinde, eklendikleri temel fiillerin kılınışsal içeriğini ya tekrar yoluyla dönüşümsüzleştirerek bir dizi özdeş eylem okuması (diziselleştirme, *serialization*) elde etmekte ya da süreklilik yoluyla durumu vurgulayıp homojen bir içerik yakalamaktadır. İşlemcileri sırasıyla şu şekilde değerlendirebiliriz.

2.1. *-(i)b tur-* İşlemcisi

-(i)b tur- işlemcisi 1 numaralı örnekte olduğu gibi başlangıç dönüşümlü fiillerin içeriğini tekrar yoluyla diziselleştirebilir. *Görünmek* başlangıç dönüşümlü fiili bu işlemle birlikte kılınışsal içeriğindeki kritik sınır algısını kaybederek seri hâlde yapılan eyleme dönüştürülür. Böylelikle başlangıç dönüşümlü olan içerik tekrar yoluyla seri

⁶ Bu işlemcilerin kılınış kapsamındaki rolleri Schönig 1984: 232-263; Demir 1993: 116-117, 127-129, 133-139; Rentzsch 2006: 207, 211, 213; Bacanlı 2014: 202-234; Gökçe 2013: 172-238; Aslan Demir 2013: 81-86; Öz 2019: 43, 46-47, 49-50, 55'de de ele alınmıştır.

okumalar veren yeni dönüşümsüz içerik şeklinde yeniden kategorilendirilmiş olur. 2 numaralı örnekte ise *tutmak* başlangıç dönüşümlü fiilinin dinamik olan kritik evresi bloke edilir ve ikinci statik evresi kodlanır. Bu evrenin nerede biteceği belirsizdir. Schöniğ statik ikinci evreyi vurgulama işlemini durum bildirimi olarak ele alır (1984: 233). Bu işlevde diziselleşme (bir dizi eylem okuması) gibi tekrar tekrar yapılma anlamından ziyade dönüşüm sonrasında homojen biçimde devam eden, süren, hareket bildirimi baskındır. 3 numaralı örnekte de durum kodlanmakla birlikte özellikle bu fiille elde edilen uzun süreli, bir süreç içeren “izlemek, bakmak” anlamlarında faaliyet karakterize edilebilmektedir (Yuldaşev 1977: 120):

- (1) Pastda yam-yashil bog' va daraxtlar orasidan /ko'rinib turgan/ yangi imoratlar...(YT 299) “Aşağıda yemyeşil bahçe ve ağaçlar arasında /görünen/ yeni binalar...(sürekli görünen)
- (2) Olloning rizosiga bo'ysunish kerakligini, o'lim har kimning boshida omonsiz qilichini /tutib turgan/ligini ne-ne payg'ambarlar, ne-ne aziz avliyolari...(QQ 103) “Allah'ın iradesine boyun eğmek gerektiğini, ölümün herkesin başında amansız kılıcını /tuttuğunu/ ne peygamberleri ne evliyalari...”
- (3) Notanish qishloqning tomi, devorlari va daraxtiga hayronlikda /qarab turgan/ bolalar birin-ketin o'rinlaridan turib...(CM 79) “Tanımadıkları-bilmedikleri- köyün çatısına, duvarlarına ve ağaçlarına hayretle /bakan/ (çatısını, duvarlarını ve ağaçlarını hayretle /izleyen/) çocuklar teker teker yerlerinden kalkarak...”

Bitiş dönüşümlü içeriklerde de kritik sınıra dayalı bildirimler iptal edilir. Bitiş dönüşümlü kılınışsal içeriklerde daha çok serileşme ön plandadır. Seri şekilde yapılan eylem bildirimiyle birlikte kılınış içeriği tek bir eylem okumasından bir dizi özdeş eylem okumasına evrilir. İşlemin çıktısı tekrarlanmış eylem olarak da yorumlanabilir. Böylelikle eylem ifadesi dönüşümsüz hâle sokulur, sınırlara ilişkin yorumlara kapatılır (Johanson 2000: 71). Eylemin seri hâlde yapılmasını ifade eden seri okumalar tekrarlılığın yanı sıra alışkanlık olarak da yorumlanmaya elverişlidir (Schöniğ 1984: 233). Dolayısıyla bu kullanımlarda hem tekrarlılığı hem de alışkanlık okumasını elde etmek üzere kimi zaman geniş zamanlı biçimde aktarmak da alışkanlık noktasında kullanışlı olacaktır:

- (4) Akbar yo'q paytda Jodha Bayning chodiriga Hamida begim /kelib turardi/ (AD 223). “Akbar'ın olmadığı zamanlarda Hamida Sultan, Jodha Bay'ın çadırına /gelirdi-gelip dururdu/.”
- (5) ...Sanobarning eri hech qayerda ishlamay, ukasi /yuborib turgan/ pullarning bir chetidan yeb... (§S 267) “...Sanobar'ın kocası hiçbir yerde çalışmadan kardeşinin /gönderdiği-gönderip durduğu / paraların bir ucundan yiyerek...”

Dönüşümsüz fiiller ise kılınış içerikleri itibarıyla kritik sınırdan yoksun olduklarından homojen yapıdirlar. -(i)b tur- işlemcisi 6 numaradaki *yaşa-*temel fiillinin dönüşümsüz içeriğindeki homojenliği sürdürerek durum

bildirimini kodlamaktadır. Bazı kullanımlarda ise seri eylem okuması gerçekleşir. 7 numaralı örnekte "tapmak, ibadet etmek" anlamındaki *sığın-* dönüşümsüzü sürekli yapılması anlamında özdeş eylem dizisi oluşturur. Bu kullanım alışkanlık okuması olarak da yorumlanmaya müsaittir:

- (6) Lekin o'zi /*yashab turgan*/ mahallaning odamlarini, kechagina o'zi nutq so'zlab kurashga chaqirgan kambag'allarni...(QQ 185). "Ancak /*yaşadığı*/ mahallenin insanlarını, daha dün konuşma yapıp savaşa çağırdığı yoksulları..."
- (7) Kumush xayqalchalarini chodir burchagiga qo'yib ularga erta-kech /*sig'inib turadi*/ (AD 222). "Gümüş heykellerini çadırın köşesine yerleştirerek sabah-akşam onlara /*tapınır durur*/."

2.2.-(i)b o'tir- İşlemcisi

-(i)b o'tir- işlemcisi ise başlangıç dönüşümlü fiillerde genellikle kritik sınır sonrasındaki ikinci evreyi vurgular. 8 numaralı *saklan-* ve 9 numaralı *uyu-* başlangıç dönüşümlü fiillerinde kritik sınırların ortadan kaldırılmasıyla devam etmekte olan statik evredeki durum hâli kodlanır:

- (8) İçkarida /*bekinib o'tirgan*/ Robiya urush tugaganini eshitgan (YT 40). "İçeride /*saklanan-saklanmakta olan*/ Robiya savaşın bittiğini duymuş."
- (9) Eshik qo'riqchisi kiraverishdagi o'zining xonasida /*uyqusirab o'tirgan*/ ekan (ŞS 163). "Kapı bekçisi girişteki odasında /*uyuklamakta-uyumakta*/ymış."

Bitiş dönüşümlü içeriklerde de tıpkı başlangıç dönüşümlü içeriklerdeki gibi eylem kritik sınır okumalarına kapatılır. -(i)b o'tir- işlemcisi 10 numaralı örnekte yer alan *hatırlat-* bitiş dönüşümlüsünün içeriğini tekrar yoluyla seri hâlde yapılan eylemlere çevirir. 11 numaralı örnekte ise *gel-* bitiş dönüşümlü fiilinin kılınış yönünden içeriğindeki kritik sınırları kaldırılmış, statik evresi belirginleştirilmiştir. Fiilin temel anlamında yer alan şekil-pozisyon bildirimi de korunmaktadır:

- (10) Buni /*eslatib o'tirma*!/ (YT 175). Bunu /*hatırlatıp durma*!/ (tekrar tekrar hatırlatma).
- (11) İmtihon oldidan ko'ngillarini tinchitish uchungina /*kelib o'tirganlarini*/ payqadim (ADM 172). "Sadece (içlerini rahatlatmak) sakinleşmek için sınavdan önce /*geldiklerini, gelip oturduklarını*/ fark ettim."

Dönüşümsüz içeriklerle de seri hâlde yapılan eylem bildirimi elde edilebilir. Nitekim Johanson'a göre tüm temel fiiller dönüşümsüzleştirici işlemcilerle birleşirse seri olarak yorumlanabilmektedirler (Johanson 2004: 183). Buna göre 12 numaralı örnekte *ağla-* fiilinin dönüşümsüz içeriği "ağlayıp oturmak, ağlayıp durmak" şeklinde tekrarlanarak bir dizi özdeş eylem okumasına çevrilir yani diziselleştirilir. 13, 14 numaralı örneklerde ise ikinci evredeki durum hâlinin vurgulanmasıyla homojen içerik sürdürülür. Özellikle 13 numaralı örnekteki *sohbet et-* fiilini "ededur-" şeklinde aktarmak içerikteki süreç ön plana çıkaracaktır. 14 numaralı *iç-* dönüşümsüzünde ise

“oturur hâlde içmek” şeklinde işlemcinin temel anlamındaki şekil-pozisyon sürdürülmektedir:

- (12) Eson Davlat begim qayg’uga berilib, /yig’lab o’tiradigan/ payt emasligini endi sezdi (YT 23). “Eson Davlat Sultan, şimdi, yas tutarak /ağlayıp duracak/ zaman olmadığını fark etti.”
- (13) Mirzo bilan /suhbatlashib o’tiringlar/, dedi; o’zi esa pastga tushib ketdi (YT 115). “Mirzo ile /sohbet ededurun/, dedi; kendisiye aşağıya inip gitti.”
- (14) Biz borganimizda, domla oldida non, ikki ko’zi allaqanday kitobda, choy /ichib otirardi/ (ADM 304). “Hoca, biz vardığımızda önünde ekmek, iki gözü bir kitapta, çay /içmekteydi/.” (oturur şekilde içiyordu)

2.3. -(i)b yur- İşlemcisi

Bir diğer dönüşümsüzleştirici işlemci -(i)b yur- da başlangıç dönüşümlü fiillerde sınır algısına kapalı seri okumalar ile durum bildirir. 15 numaralı *hatırla-* başlangıç dönüşümlü fiilinin içeriği tekrar yoluyla bir dizi eylem okumasına dönüştürülmüştür. 16 numaralı örnekte ise “kalkmak” anlamındaki *tur-* fiilinin içeriğindeki sınır bloke edilmiş, ikinci statik aşaması kodlanmıştır:

- (15) Kimlar bizning ustozlarimiz shu sinfdoshlarimiz bo’lishganini shu suratga qarab, bir umr /eslab yuramiz/ (ŞS 95). “Bu resme bakarak öğretmenlerimizin ve sınıf arkadaşlarımızın kimler olduğunu bir ömür /hatırlarız/.” (süreklili-hep hatırlarız)
- (16) /Turib yurganda/ juda novcha ko’rinadigan bu ozg’in odam o’tirganda go’yo qatlanib, kichkina bo’lib qolar edi (YT 56). “/Ayaktayken/ oldukça uzun boylu görünen bu zayıf adam, oturduğunda sanki katlanmış gibi küçücük kalırdı.”

Bitiş dönüşümlü fiillerde ise -(i)b yur- işlemcisi taradığımız metinde genellikle statik evredeki durumu belirginleştirmektedir. 17 numaradaki *geç-* ve 18 numaradaki *kaç-* bitiş dönüşümlülerinde bu durum mevcuttur:

- (17) İkki jon, ikki yurak go’yoki bittadek bir-birisini anglar, birisidan-birisiga /o’tib yurar/ edi shu vaqt (ÖK 154). “İki ruh, iki kalp o an sanki tekmiş gibi birbirini anlar, birbirine /geçerdi/.”
- (18) ... o’z inisining o’limiga sabab bo’lgan Komron hali ham /qochib yurar/ edi (AD 137). “...kendi kardeşinin ölümüne sebep olan Komron hâlen /kaçmakta/ydı.”

Dönüşümsüz içeriklerin de bir dizi özdeş eylem okumaları verdiği daha önceki işlemcilerde örneklenmişti. -(i)b yur- işlemcisi 19 numaralı örnekteki *tekrarla-* dönüşümsüz fiilinin içeriğinin de elverişliliğiyle “düzenli olarak yapılan tekrarlama” anlamında seri okumalar oluşturur. 20 numaralı örnekte ise homojen içerikli *bekle-* fiilinde durumu kodlar:

- (19) Bular daftarga yozilmagani bilan Boburning xotirasida muttasil /takrorlanib yuribdi/ (YT 166). "Bunlar deftere yazılmasa da Babür'ün hafızasında sürekli /tekrarlanır durur/." (sık sık tekrarlanır)
- (20) Adolat arizasining oqibatini /kutib yurdi/ (CM 135). "Adolat dilekçesinin neticesini /bekledi/."

2.4.-(i)b yot- İşlemcisi

-(i)b yot- işlemcisinin ise taradığımız metinlerde diğerlerinden farklı olarak bir dizi özdeş eylem okumasını sağladığı kullanımlara rastlanılmamıştır. İşlemci 21 numaradaki *yum-* başlangıç dönüşümlüsünde kritik dönüşüm sonrasındaki evreyi vurgular ve temel fiilinde yer alan şekil-pozisyon bildirimini korur. 22 numaralı örnekte yer alan bitiş dönüşümlü *öl-* fiilinde de aynı şekilde temel fiilindeki semantiğini korur ve kritik sınır algısını yok ettiği eylemi ikinci evrede yatar hâlde, yatma pozisyonunda sürdürür. Bu alan ayrıca kritik sınır sonrasındaki durumu sebebiyle postterminal (sınır sonrasılık) bakış açısında gözlemlenecektir. Son örnekteki *kayna-* dönüşümsüzünde ikinci evredeki homojen içerikli durum kodlanır:

- (21) Boshini yana yostiqqa qo'yib ko'zini /yumib yotganda/ ravonga tergovchi kirdi (YT 293). "Başını tekrar yastığa koyup gözünü /yumduğunda/ müfettiş odaya girdi." (yatar hâlde yumduğunda)
- (22) So'ng yerda /o'lib yotgan/ ikkita turnani tepib...(ŞS 55). "Sonra yerde /ölü hâlde yatan/ iki turnayı tekmeleyerek..."
- (23) Qurt-qumursqaday /qaynab yotgan/ qo'shin ko'priikka shunday tiqilib qolgan ediki... (YT 37). "Böcek gibi /kaynayan/ ordu köprüye öyle sıkışmıştı ki..."

Görüldüğü üzere dönüşümsüzleştiricilik noktasında yalnızca temel işlevlerine değindiğimiz -(i)b tur-, -(i)b o'tir-, -(i)b yur- ve -(i)b yot- analitik fiilleri, kılınış işlemcisi olarak sürekliliğin baskın olduğu durum ifadesini vurgulamakta ve tekrar yoluyla seri hâlde yapılan eylem okumaları elde etmekte; böylelikle de kılınışları farklı içeriğe sahip fiilleri yeniden kategorilendirebilmektedir. Genellikle bitiş dönüşümlülerde elde edilen alışkanlık okumasına yalnızca -(i)b tur- işlemcisinde rastlanılmıştır. -(i)b o'tir- ve -(i)b yot- işlemcileri ise Tulum'da da vurgulandığı üzere diğerlerine nazaran kendi semantiklerini -bir şekil/pozisyon bildirimlerini- saklamaktadırlar. Ayrıca -(i)b yot- işlemcisinin tekrarlı dizi örneklerine hiç rastlanılmamış olup yalnızca sürece odaklı durum okumasıyla ilgilendiği tespit edilmiştir. Bu dört işlemcinin kılınış yönünden içeriğindeki baskın süreklilik vurgulamaları, özellikle "yor" şeklinde aktarılan kimi kullanımlarda sürekliliğin kılınışsal içeriğe mi yoksa görünüşe mi ait olduğu noktasında belirsizlik yaratmakta; iki kategorinin sınırlarını bulanıklaştırmaktadır. İşte bu baskın sürekliliğin getirişiyle işlemciler, Özbek Türkçesinde -(i)b zarf fiilini alarak kılınış işlemciliğinden ayrılmış; -(i)b turib(di), -(i)b o'tirib(di), -(i)b yotib(di) ve -(i)b yurib(di) biçimlerinde kalıplaşıp gramerleşerek hem zamana hem de görünüşe hizmet

eden bakış açısı işlemci konumuna yükselmişlerdir⁷. Zaman açısından gramerlerde Özbek Türkçesinin *-ayotir*, *-ayotib*, *-yap* ve *-moqda* işlemcileri gibi şimdiki zamanı karşılayan tiplerinden biri olarak ele alınırlar (Kononov 1948: 167-168; 1960: 212; Reshetov 1965: 135-141; Öztürk 1992: 171). Şu şekilde örneklenebilir:

Malika hozir bog'da dars tayyorlab o'tiribdi. "Malika şu anda ders çalışmakta."

Bilib turibman...Hammasini bilib turibman. "Biliyorum... Hepsini biliyorum."

Ertalabdan beri kezib yuribsiz. "Sabahtan beri dolaşıyorsunuz."

Chindan ham tashvishlarim boshimdan oshib yotibdi-ku! "Gerçekten de endişelerim başımdan *aşılıyor!*" (Yıldırım 2009: 167; Volkan Coşkun 2014: 125). Bu kalıp dışında farklı bir kiple çekimlendiklerinde ise şimdiki zamanı ifade etmezler, yalnızca eklendikleri kipin anlamını süreklilik açısından güçlendirirler "*yig'lab turdi*" "*bir süre ağladı*" gibi (Öztürk 1992: 171). Görünüş açısından ise intraterminal (sınırlar arasılık) bakış açısına hizmet ederler.

3. ÖZBEK TÜRKÇESİNDE *-(i)b tur-*, *-(i)b o'tir-*, *-(i)b yot-* ve *-(i)b yur-* ANALİTİKLERİNİN BAKIŞ AÇISI İŞLEVLERİ

3.1. İntraterminal Bakış (Sınırlar arasılık)

İntraterminal (sınırlar arasılık) bakış açısı eylemleri başlangıç sınırından sonra bitiş sınırından önce sınırlar arasında gözlemleyen bakış açısıdır. İNTRA işlemcileri sürece odaklı olduklarından olayı seyri içerisinde ele alırlar, bütünlüğü içinde kavrayamazlar. Seyir veya süreç hâlindeki olay O noktası (deiktik merkez) ile örtüşecek şekildedir; O noktası olay zamanına dâhil edilir (Johanson 1971: 100-101; 1994: 249; 2000: 76; 2001: 54). Odak noktasında Özbek Türkçesinde özellikle konuşma anında gerçekleşen eş zamanlı olayların sürecine odaklanan "*-(i)b turib(di)*, *-(i)b o'tirib(di)*, *-(i)b yotib(di)* ve *-(i)b yurib(di)*" biçimleri sınırlar arasılığın "*şimdi* (present) basamağında yüksek odaklı üye" konumundadırlar.

-(i)b turib(di), *-(i)b o'tirib(di)*, *-(i)b yotib(di)* ve *-(i)b yurib(di)* işlemcileri bakış açısı işlevlerinde kılınış rollerinden sıyrılır. Yukarıda değindiğimiz tekrarlı diziler hâlinde yapılan eylem bildirimi, süre vurgulama gibi işlevler bakış açısında yerini, sınırlar arasında sürmekte olan olayı gözlemlleme işlevine bırakır. 24 numaralı örnekte *yan-* başlangıç dönüşümlüsü kritik sınır sonrasındaki durağan süreci içerisinde görüntülenmektedir. Bu noktada tekrar hatırlatılması gereken husus, çalışmanın giriş kısmında da değinildiği üzere başlangıç dönüşümlü fiillerin bakış açısında kritik bir sınırı aşip devam etmeleri sebebiyle heterojen yani parçalı bir görünüm

⁷ Johanson, aralarında perifrastiklerin de bulunduğu bu tip yapıları, gramatikleştirilerek bakış açısı işlemcisine dönebilen art zamanlı gelişmeler olması sebebiyle preaspectual (görünüş-öncesi) ögeler olarak değerlendirebilir (Johanson 2000: 41).

sergiledikleridir⁸. Eylemin başlangıcı ile devam ettiği kısım arasında farklılık vardır. 25 ve 27 numaralı örneklerde ise bakış açısı işlemcisi *bekle-* ve *ara-* dönüşümsüzlerini homojen içerikleriyle devam ettikleri süreç içerisinde gözlemler. 26 numaralı örnekte yer alan *öl-* bitiş dönüşümlüsü ise kritik sınırının hemen öncesinde görüntülenmektedir. Eylem henüz kritik sınıra ulaşmamıştır, ulaşmak üzere olduğu hâlden bir kesit bakış açısında sunulmaktadır:

- (24) İkki kishilik to'shak solingan. Parda ortida yolg'iz sham *yonib turibdi* (AD 69). "Çift kişilik yatak serilmiş. Perdenin arkasında tek -bir- mum yanıyor⁹."
- (25) Qani, yur, seni *kutib o'tiribmiz* (ADM 191). "Hadi, yürü, seni bekliyoruz."
- (26) Vaysbekning yigitlaridan biri eshik oldida qonga belanib *o'lib yotibdi* (YT 276). "Vaysbek'in adamlarından biri kapı önünde kan içinde *ölüyor-ölü* hâlde yatıyor."
- (27) İş *qidirib yuribman*. Agar sizda biron ish bo'lsa... (§S 131) "İş *aramaktayım*. Eğer sizde bir iş olursa..."

3.2. Postterminal Bakış (Sınır Sonrasılık)

İntraterminal (sınırlar arası) bakış açısının aksine postterminal (sınır sonrası) bakış açısı olayları kritik sınırları sonrasında görür. Sınır sonrası bakış, geçmiş veya kısmen geçmiş bir olayın O noktası (deiktik merkez) ile bağlantısını kesin olarak belirleyen bakış açısıdır. Kritik sınır başlangıç dönüşümlüler için başlangıç noktası, bitiş dönüşümlüler için bitiş noktası, dönüşümsüzler için de yine bitiş sınırlarıdır. Postterminal ögeler böylelikle olayları intraterminal ögelerin alanı olan sürecin (cursus) dışında bir konumdan gözlemlerler. Bu şekilde olayın hiçbir aşaması görüş açısının içinde yer almaz (Johanson 1971: 283; 2000: 102, 115). İşlemcilerin kılınış rollerinde değindiğimiz konum-pozisyon bildirme işlevleri bu noktada hem intraterminal hem de postterminal bakış açısına hizmet etmektedir. Özellikle başlangıç dönüşümlü fiillerle (duruş fiilleriyle) elde edilen bu kullanımlar daha öncesinde de önemle vurguladığımız heterojenlikleri sebebiyle her iki bakış açısında da görüntülenebilir içeriktedirler. İntraterminal (sınırlar arası) bakış açısında *yur-* dışındaki başlangıç dönüşümlü fiiller kritik evre sonrasındaki statik evrede sürer hâlde, *yur-* dönüşümsüzü de doğal biçimde statik evreli yapısıyla süreç içerisinde

⁸ Heterojenlik, bir eylemin başlangıcı ile bitiş arasında içerikte bir kırılmanın gerçekleşmesidir. Homojenlik ise başlangıcı ve bitiş arasında hiçbir fark olmaksızın aynı şekilde, kırılmamış biçimde görüntülenmesidir. Buna göre dönüşümsüzler homojen içerikleri sebebiyle bakış açısında yine homojen şekilde görüntülenirler. Ancak başlangıç dönüşümlüler iki evreli yapıları sebebiyle dinamik ilk evreleri geçildiğinden daha sonuç odaklı bir durağanlık içerisinde heterojen şekilde görüntülenirler.

⁹ Öztürk'te bu kalıpların "*-yordu, -maktaydı*" şekillerinde de aktarılabildiği görülmüştür (1992: 172). Dolayısıyla bu örnekler bağlama göre geçmişte bir zaman noktasında başlamış ve konuşma anında da hâlen sürdüğünü ifade eden "*yanmaktaydı, yardım beklemekteydi, ölmekteydi*" biçimlerinde de aktarılabılır. Ancak burada "*şimdi basamağında yüksek odaklı işlemci*" şeklinde ele alındıklarından eylemler geçmiş konumlandırılmamıştır.

gözlemlenirken postterminallerde (sınır sonrası) ise bu durum, kritik sınırın sonrasındaki durağan sonuç şeklinde değerlendirilir. Bağlam her ne kadar intraterminal şekilleriyle aktarılıyor olsa da görüntü iki bakış açısına da hizmet eder. Postterminal bakış açısının ilgisi, fiilde vurgulanan kritik sınırın sonrasındaki “o hâlde olma-bulunma” anlamlarındaki eylemin durağan sonucu üzerindedir. Yani aslında konum-pozisyon bildirimiyle ilgilenmektedir. Bu kullanımlar her iki bakış açısında da yüksek odaklılığı gerektirir. Ayrıca Newman’ın fikirleri içerisinde de değindiğimiz oturma-oturma hâlde olmayı, yatma-yatar hâlde olmayı getirecek şekilde bir durum değişikliğine de bu kullanımlar iyi birer örnektir:

- (28) O’zi ham may to’la oltin surohiy bilan haligi chuqur yaqinida tikka *turibdi* (YT 303). “Kendisi de içki dolu altın sürahiyle deminki çukurun yanında *dikiliyor-dikili durur hâlde*.”
- (29) Katta uyda To’raxonjaboyning xotini, kelinlari, Mahammad Sharif qozining qizlari *o’tirishibdi* (QQ 69). “Büyük evde To’raxonjaboy’ın hanımı, gelinleri, Kadı Mahammad Sharif’in kızları *oturmaktalar (oturma hâldeler)*.”
- (30) Ko’chalarda ochdan o’lgan odamlarning o’liklari *yotibdi* (YT 66). “Sokaklarda aklıktan ölen insanların cesetleri *yatıyor-yatar hâlde*.”
- (31) Qiz sho’rlik shu kunlarda g’amgin *yuribdi*. Har kelganda menga nimanidir aytmoqchi bo’lib, aytolmaydi...(CM 113). “Kız keyifsiz, bu günlerde üzgün (hâlde) *yürüyor-geziyor*. Her geldiğinde bana bir şeyler söyleyecek olup söyleyemiyor...”

Buna ek olarak intraterminal bakış açısı işlevinde değerlendirdiğimiz gramerleşmiş *-(i)b yotib(di)* işlemcisinin bitiş dönüşümlülerle kullanımı ise doğal biçimde postterminal bakışı desteklemektedir. 33 numaralı örnekte bakış açısındaki görüntü, *bat-* bitiş dönüşümlüsünün dinamik evresinin aşılmasıyla elde edilen statik hâldeki sonuçtur:

- (32) Otasi o’z xobgohida baland oq to’shakda terga *botib yotibdi* (YT 315). “Babası kendi yatak odasında yüksek beyaz bir döşekte ter içinde *yatıyor (yatar hâlde)*.” (tere batmış hâlde yatıyor)

4. ÖZBEK TÜRKÇESİNDE *-(i)b tur-*, *-(i)b o’tir-*, *-(i)b yot-* ve *-(i)b yur-* ANALİTİKLERİNİN AKTİONSART İŞLEVLERİ

Bakış açısı işlevleri sonrasında, analitik yapıli dört işlemci üzerinden değineceğimiz son işlev alanı aktionsart bildirimleridir. İşlemcilerin aktionsart bildirimlerini girişte de değindiğimiz Rusça örnekler üzerinden Özbek Türkçesiyle denklik ilişkisi kurarak elde etmeye çalışacağız. Rusçadaki aktionsart türetiminde dikkat edilmesi gereken nokta elde edilen okumaların eğer tamamlanmış türde gerçekleşiyorsa tamamlanmışlığın çeşitli okumalarını, tamamlanmamış türde gerçekleşiyorsa tamamlanmamışlığın çeşitli okumalarını karşılıyor görünmesidir.

Örneğin her ikisi de tamamlanmış türe ait olan [proçitat] "baştan sona okumayı" verip perduratif aktionsart oluştururken [poçitat] ise "biraz okumak" anlamında tamamlanmışlığın yalnızca bir kısmını ifade eder ve delimitatif aktionsartı oluşturur (Sonnenhauser 2004: 248). Aynı şekilde saturatif aktionsart gezmek anlamındaki [gulyat] tamamlanmamış tür fiilinin, na ve sya ekleriyle [нагуляться-nagulyat'sya] şeklinde oluşturulan tamamlanmış formunda "gezmek, çok gezmek, uzunca gezinti yapmak"¹⁰ şeklinde gezmenin son aşamasını bildirecek biçimde elde edilir (Maslov 2004: 391). Aslında bu fiili Türkiye Türkçesine "tabanları şişene dek gezmek veya yoruluncaya değin gezmek" şeklinde aktarırsak saturatif okumanın tam karşılığını ifade etmiş oluruz. Bu okumalar görüldüğü üzere tamamlanmışlıkla birlikte gerçekleşir. Tamamlanmamışlık noktasında ise zamansal açıdan herhangi bir şekilde sınırlandırılmamış, devam eden, eylemdeki sürece odaklanan şekilde tanımlayabileceğimiz "duratif", "kursiv" veya "continuatif" şeklinde adlandırılan aktionsart türünü esas alabiliriz (Gallmeier 2005: 264; Gulawska 2000: 89; Maslov 2004: 393).

Müstakil işaretleyicilerle düzenli şekilde işleyen bu kategorinin Özbek Türkçesinde de aynı şekilde elde edildiğini söylemek güçtür. Çünkü Özbek Türkçesinin bu tipte bir işlev için işaretleyicisi yoktur. Dolayısıyla fiil sisteminde bu düzenli işleyişin aynı şekilde gerçekleştiği iddia edilmeyebilir. Ancak görüş alanımızı fiil düzleminde eylem öbeği düzlemine kaydırırsak ve cümlelerin çeşitli sentaktik öğelerinin de gücünden faydalanırsak benzer çıktıları verebilecek okumalar elde edebiliriz. Bu durumu çalışmanın da konusu olması sebebiyle analitik yapı bir fiil üzerinde gösterelim. *-(i)b tur-* analitiğiyle kuracağımız *ko'tarib turmoq* "taşımak" eylemini esas alalım. Şimdi bu eylemi *quchog'ida ko'tarib turmoq* "kucağında taşımak" şeklinde genişletelim. Oluşturduğumuz yapıyı cümlelerin diğer sentaktik öğelerinin etkisine açtığımız zaman yani daha da genişlettiğimiz zaman "bolani, iki kun bo'yicha quchog'ida ko'tarib turdi" "çocuğu, iki gün boyunca kucağında taşıdı" şeklinde, öbekteki eylemde yer alan hareket "iki gün boyunca" zarflarıyla belirtilen zamanın bütün periyotlarında gerçekleşip tamamlanması bakımından Rusçadaki [proçitat] "baştan sona kadar okumak" ya da [probolet] "bütün kış boyunca hasta olmak" fiillerine yakın anlamda perduratif okuması önerecektir. Özbek Türkçesinin fiil sisteminde bu fiillerdeki gibi "baştan sona kadar aralıksız yapıp tamamlanma" anlamını verecek bir ön ek veya müstakil ek olmadığından fiilde eylemin bildirdiği hareket cümlelerin diğer öğelerinin etkisine açıktır. Özellikle de zaman bildiren biçimlerden faydalanılarak eylemdeki hareket, zamanın belirli aralıklarına yayılır ve bakış açısının verdiği tamamlanma anlamı, zaman biçimlerinde belirtilen aralıklar boyunca, kesintisiz biçimde, baştan sona kadar yapılarak desteklenmiş olur. Dikkat edilmesi gereken eylemdeki bütünlüktür, perduratif okumalarda aralıksız şekilde bütünüyle, baştan sona yapılma anlamları baskındır. Bununla birlikte delimitatif

¹⁰ Şçerbinin-Mustafayev (1972)/Russko-Turetskiy Slovar H/N Maddesi: 426.

okumalarda bir kısım yapılma, saturatif okumalarda eylemdeki hareketin son noktaya kadar yapılması, duratif okumalarda ise sınırlanmamış bir zaman anlamı bağlam içinde aranmalıdır.¹¹ Faydalanacağımız zarflar da bu noktada önemlidir. Tamamlanmışlığın çeşitli formlarını yakalayan okumalarda eylemdeki hareket belirli zaman aralığına toplanmış ya da bir aralığa yayılmış durumda olmalıdır. Tamamlanmamış formlarda ise bir ucu açık, eylemi belirli bir aralığa kesin biçimde toplayan, devam etmesine izin veren zarflar yer almalıdır.¹²

Bu bilgiler doğrultusunda yukarıda sunduğumuz perduratif, delimitatif ve saturatif aktionsart için *-(i)b tur-*, *-(i)b o'tir-*, *-(i)b yot-* ve *-(i)b yur-* işlemcilerinin -gan postterminal (*sınır sonrası*) işlemcisi ve di terminal bakış açısı işlemcisiyle tamamlanmış okuması verdiği örnekler; duratif aktionsart için de gramerleşmiş intraterminal (*sınırlar arası*) bakış açısı işlemcileri *-(i)b turib(di)*, *-(i)b o'tirib(di)*, *-(i)b yotib(di)* ve *-(i)b yurib(di)* şekillerinin tamamlanmamış okuması verdiği örnekler tercih edilecektir:

4.1. Perduratif Aktionsart

Bakış açısındaki eylemi belirli bir süre aralığına yayan, belirli aralıklarda toplayan zarflarla yakalanabilir. O süre boyunca hep yapılarak bakış açısındaki eylemin tamamlanmışlığı güçlendirilir:

(33) *Ancha vaqt* ota-bolaga baqrayib *qarab turdi* (YT 313). "Baba, çocuğuna uzunca süre baktı."

(34) Boysunqur mirzo *yetti oy* shahar darvozalarini *berkitib yotdi* (YT 65). "Baysungur Mirza şehir kapılarını yedi ay-boyunca- kapattı."

4.2. Delimitatif Aktionsart

Biraz yapılmayı, tamamlanmanın bir miktarını, bir kısmını ifade eden zarflarla elde edilebilir. Bu okumalarda bütünlüğün bir parçası vurgulanır:

(35) U ko'zini ochib, tepasida turgan Qorako'z begimga karaxt yuz bilan *bir lahza tikilib turdi* (YT 13). "Gözünü açarak tepesinde duran Karaköz Sultan'a uyuşmuş hâlde, bir süre baktı."

(36) Men Homidning qaynim Sayfiga yomon ko'z bilan qarab yurganini *sal-pal sezib yurardim* (ÖK 228). "Ben Homid'in kaynım Sayfi'ye kötü gözle baktığını biraz/az buçuk fark ederdim."

¹¹ Aktionsart türleri bunlarla sınırlı değildir. Ancak çalışma, yalnızca dört analitik yapı üzerinden kılınıştaki dönüşümsüzleştiricilik ve bakış açısındaki sınırlar arasında (tamamlanmamışlık) ve sınır sonrası (tamamlanmışlık) işlevleri ekseninde gerçekleştiğinden diğer okumalar dâhil edilmemiştir.

¹² Bacanlı da Altaycada dönüşümsüzleştiriciler kapsamında perduratif ve delimitatif okumaları sentaktik öğelerle bağlam üzerinde elde etmiştir (Bacanlı 2014: 216-217, 223-224, 228-229, 233). Yine benzer bir çalışma Schönig'de de mevcuttur (1984: 58).

4.3. Saturatif Aktionsart

Eylemde ulaşılan en son aşama vurgulanır. 37 numarada yer alan *düşün-* eyleminin en nihai aşaması "başı ağrıyana dek" şeklinde, 38 numaralı örnekte yer alan *bak-* eyleminin ise "gözden kaybolana dek bakma" şeklinde en son sınırı vurgulanır. Tam anlamıyla Rusçadaki yoğun (*intensif*) eylemi karşılama da örnekler eylemin ulaştığı nihai sınır kapsamında düşünülebilir:

(37) Gulnor boshi og'riguncha o'yladi (QQ 160). "Gulnor başı ağrıyana dek düşündü."

(38) Poezd uzoqlashib, uning shamolda hilpiragan oq shoyi ko'ylagi ko'zdan yo'qolguncha qarab turdim (ADM 217). "Tren uzaklaşırken (onun) rüzgârda uçuşan beyaz ipek gömleği gözden kayboluncaya dek baktım."

4.4. Duratif Aktionsart

Zamansal açıdan eylemdeki hareketi sınırlamayacak "ko'pdan beri" zarfıyla elde edilebilir: Burada özellikle *-(i)b yurib(di)* işlemcisi diğerlerinden daha baskın konumdadır. Nitekim Schöning, Nasilov'un, Tatarcadaki *-(i)b yur-* analitiğinin duratif (continuatif) aktionsartı doğrudan ifade ettiğini aktarmaktadır (Schöning 1984: 41):

(39) ...Xon hazratlari, o'n besh ming lashkaringiz ko'pdan beri kuch yig'ib yotibdir (YT 102). "...Han hazretleri, on beş bin askeriniz uzun zamandır güç toplamaktadır."

(40) Amirzodam, men buni ko'pdan beri kuzatib yuribmen (YT 103). "Efendim, ben bunu uzun zamandan beri gözlemliyorum-gözlemlemekteyim."

5. SONUÇ

Bu çalışmada Özbek Türkçesinin *-(i)b tur-*, *-(i)b o'tir-*, *-(i)b yot-* ve *-(i)b yur-* analitik fiillerinin kılınış-görünüş ve aktionsart işlevleri üzerine bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Kılınış açısından eklendikleri temel fiilleri ya içkin yapılarındaki tekrarlılıkla diziselleştirip seri eylem okumalarına dönüştürmekte ya da süreklilik yoluyla durumu vurgulayıp homojen bir içerik üretmektedirler. Dikkat edilmesi gereken dönüşümsüzleştirici olarak işlev gören bu biçimler, genellikle ilerleyici bir okuma gerçekleştirmekte; sonuca odaklı veya sonuç çıktısı olarak yorumlanabilecek bir işlem yapmamaktadır. İşlemciler kılınış içeriklerinin elverişliliği sebebiyle gramerleşerek aynı zamanda bakış açısı işlemcisine de dönüşmüş durumdadırlar. Hem intraterminal (sınırlar arasılık) hem de postterminal (sınır sonrasılık) açıdan yorumlanmaya elverişli görüntüler sunan işlemciler her iki bakış açısında da yüksek odaklı davranmaktadırlar. Bakış açısı işlevinde iken kılınış içeriklerinden sıyrılan yapılar, intraterminal bakış açısında akmakta olan süreci izlerken postterminal bakış açısında ise kritik sınır sonrasındaki sonuçsal durağanlığa yüksek odakla odaklanırlar. Özellikle uzayda bir konuma karşılık gelen kullanımlar eylemin duruş pozisyonlarına

dayalı hâde yaplmalarını ifade etmekle birlikte postterminal bakış açısında gözlemlenmeye uygun içerikler oluşturmaktadır. Bunun yanında bakış açısındaki görüntüyü çeşitli yönlerden sınırlayan ve snırlamayan sentaktik ögelerin yardımıyla perduratif, delimitatif, saturatif ve duratif aktionsart okumalarını da gerekletirebilmektedirler. Klm (actionality) ve aktionsart noktasında ise u tespitler yapılabilir. Klmın ilgi alan daha çok fiilin evreleridir. Evreler üzerinde çalışır, sınırlarla ilgilenir ve onların içkin olarak ait oldukları snfları değiştirir; zamansal niteliklerinin getirisiyle belirli işlemciler aracılığıyla yeniden yorumlar, tekrar kategorilendirir. Aktionsart ise evre vurgulama ya da kritik sınır algısından ziyade eylemdeki hareketin yaplı biçimindeki süreklilik, baştan sona aralıksız biçimde tamamlanma, ksm olarak yapılma, burada işlemci kaynaklı değinilmese de tekrarlı olma, sonuçlu olma, ksm sonuçlu, anlık olma, yoğunluğun belirli aşamalarda vurgulanması gibi niteliklerle ilgilenerek eylem üzerinde farklı okumaları, anlam tonlarını elde etmeye yarayan kategoridir.

ÖRNEKLERİN ALINDIęI ESERLER

- YT: Pirimqul Qodirov, Yulduzli Tunlar. Toshkent. 2007.
- ADM: Odil Yoqubov, Adolat Manzili. Toshkent. 1996.
- QQ: Oybek, Qutlug' Qon. Toshkent. 1969.
- K: Abdulla Qodiriy, O'tgan Kunlar. Toshkent. 1974.
- S: Uyg'un Ro'ziev, Shabnam Soyasida. Toshkent. 2021
- CM: İbrohim Rahim, Chin Muxabbat. Toshkent. 1960.
- AD: Pirimqul Qodirov, Avlodlar Dovoni. Toshkent. 2008.

KAYNAKÇA

- ACAGL, S. (2004). "Grammaticalization of Turkic Postverbial Constructions". *Orientalia Suecana* 53: 5-14.
- AKSAN, D. (2007/2009). *Her Yönüyle Dil Ana izgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ASLAN DEMİR, S. (2013). "Türkmencede Klm İlemcisi Olarak Art-Filler". *Türkbilig*: 26: 67-90.
- ASLAN DEMİR, S. (2016). *Görünüş Kategorisi Türkmençe rneęi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- AYDEMİR, İ. A. (2019). *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- BACANLI, E. (2014). *Klm Kategorisi ve Altaycada Klm Belirleyicisi Olarak Art Filler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BACHE, C. (1997). *Tense and Action. Towards a Theory of The Semantics of Grammatical Categories*. Frankfurt: Peter Lang.
- BASKAKOV, N. A. (1975). *Grammatika Hakasskogo Yazka*. Moskva: İzdatel'stvo Nauka.
- BENZER, A.(2008). *Fiilde Zaman, Görünüş, Kip ve Kiplik*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Eęitim Bilimleri Enstitüsü.

- BERTINETTO, P. M. (1994). "Temporal Reference, Aspect and Actionality: Their Neutralization and Interactions, Mostly Exemplified in Italian". *Tense, Aspect and Action* (ed. Bache, C. vd.). De Gruyter Mouton. 113-137.
- BINNICK, R. I (1991). *Time and The Verb A Guide to Tense and Aspect*. New York/Oxford: Oxford University Press.
- CROFT, W. (2012). *Verbs: Aspect and Causal Structure*. Oxford: Oxford University Press.
- DE WIT, A., Brisard, F. (2020). "Aspect beyond time: Introduction". *Journal of Linguistics*, 56/3: 1-19.
- DEMİR, N. (1993). *Postverbien Im Türkeitürkischen*. Unter Besonderer Berücksichtigung Eines Südanatolischen Dorfdialekts. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- DEMİR, N., YILMAZ, E. (2016). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yay.
- DİLÂÇAR, A. (1974). "Türk Fiilinde Kılışla Görünüş ve Dilbilgisi Kitaplarımız". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 1973-74: 159-171.
- FİLİP, H. (2012). "Lexical Aspect". *The Oxford Handbook of Tense and Aspect* (ed. Binnick, R.) New York: Oxford University Press, 721-751.
- GABAİN, A. V. (1945). *Özbekische Grammatik*. Leipzig und Wien: Otto Harrassowitz.
- GADJİEV, E. N. (2006). Aspektual'nost -Vajneyşiy Kategorial'nıy Priznak Kumıkskogo Glagola (Sravnitel'no s Turetskim). *Dissertatsii na Soiskanie Uçenoy Stepeni Doktora Filologičeskix Nauk*. Maxaçkala.
- GALLMEIER, M. (2005). *Wo liegt die Grenze? Aspekt, Aktionsart und verwandte Phänomene in der Erforschung der deutschen Sprache*. The University of Tennessee (Doctoral Dissertations). The University of Tennessee- Knoxville.
- GANİEV, F (1963). *Vidovaya Xarakteristika Glagolov Tatarskogo Yazıka*. Kazan: Tatarskoe Knijnoe İzdatel'stvo.
- GÖKÇE, F. (2013). *Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- GULAWSKA, M (2000). *Aspektualität im Polnischen und Deutschen*. Slavistische Beiträge - Band 393. München: Verlag Otto Sagner.
- GUZEV, V. G. (1988). O Kategorii Aspektual'nosti. *Sovetskaya Tyurkologiya*, 1: 3-11.
- GUZEV, V. G. (2015). *Teoričeskaya Grammatika Turetskogo Yazıka*. İzdatel'stvo CP6GU. Peterburgskiy.
- HOCİEV, A. (1966). *O'zbek Tilida Ko'makchi Fe'llar*. O'zbekiston SSR Fan Nashriyoti. Toshkent.
- ISAČENKO A. V (1962). *Die Russische Sprache der Gegenwart, Part: 1. Formenlehre*. Halle (Saale): Veb Max Niemeyer Verlag.
- İBRAHİM, A. (1995). *Meaning and Usage of Compound Verbs in Modern Uighur and Uzbek*. University of Washington. *Doctoral Dissertation*.
- JOHANSON, L. (1971). *Aspekt im Türkischen*. Acta Universitatis Upsaliensis Studia Turcica Upsaliensia 1. Uppsala.
- JOHANSON, L. (1994). "Türkeitürkische Aspektotempora". (ed. R. Thieroff, J. Ballweg) *Tense Systems in European Languages*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 247-266.
- JOHANSON, L. (1996). "Terminality Operators and Their Hierarchical Status". (ed. B. Devriendt, L.Goossens, J. Auwera) *Complex Structures: A Functionalist Perspectives*. Functional Grammar Series 17. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 229-258.
- JOHANSON, L (2000). "Viewpoint Operators in European Languages". (ed. Ö. Dahl) *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 27-187.
- JOHANSON, L. (2001). "On Three Perspectives of Aspectual Terminality." Bisang, W. (Edt) *Aspects of Typology and Universals*. Berlin: Academie Verlag, 53-62.

- JOHANSON, L. (2004). "On Turkic transformativizers and nontransformativizers". *Turkic languages*, 8: 180-190.
- KARADOĞAN, A. (2009). *Türkiye Türkçesinde Kılınış*. Divan Kitap. Ankara.
- KARAKOÇ, B. (2005). *Das Finite Verbalsystem im Nogaicshen*. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag. Turcologia 58.
- KİRİŞÇİOĞLU, F., MUSAOĞLU, M. (2008). "Türk Dil Biliminde Görünüş Kategorisinin İncelenmesi Üzerine". *Turkologiya*, 1-2: 32-54.
- KİRİŞÇİOĞLU, F., MUSAOĞLU, M., KRAİNİUCHENKO, E. V. (2018). "Türkiye Türkçesinde Analitik Fiil Şekilleri". *Dil Araştırmaları*, 23: 57-77.
- KONONOV, A. N. (1948). *Grammatika Uzbekskogo Yazıka*. Taşkent: Gosudarstvennoe İzdatel'stvo UzSSR.
- KONONOV, A. N. (1960). *Grammatika Sovremennogo Uzbekskogo Literaturnogo Yazıka*. Moskva: Nauka.
- Lİ, P., SHİRAİ, Y. (2000). *The Acquisition of Lexical and Grammatical Aspect*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- MASLOV, Y. S. (2004). *Aspektologiya Obshee Yazıkoznanie*. Klassiki Oteçestvennoy Filologii. Moskva: Yazıki Slavyanskoy Kul'turi.
- MERHAN, A. (2008). "Özbek Dilinde Betimleyici (Deskriptif) Eylemler". *Tuba / JTS* 32/1: 367-383.
- MİHAYLOV, M. C. (1954). *Perifrasticheskie Formy i Kategoriya Vida v Turetskom Glagole*. Moskovskogo İnstituta Vostokovedeniya.
- NASILOV, D. M. (1960). "K Voprosu o Perifrasticheskikh Formax Glagola v Drevnetyurskikh Yazıkah". *Voprosy Yazıkoznaniya*, 3: 93-97.
- NASILOV, D. M. (1975). "Zur Interpretation Der Hilfsverben in Den Turkischen Sprachen". *Türk Dil Kurumu Yayınları* 413: *Bilimsel Bildiriler*, 505-510.
- NASILOV, D. M. (1984). "Aspektual'niye Znaçeniya Analiticheskix Obrazovaniy i Razryady Glagol'noy Leksiki v Uzbekskom Yazıke". (ed. A. V. Bondarko). *Teoriya Grammaticheskogo Znaçeniya i Aspektologicheskie İssledovaniya*. Leningrad: Nauka., 128-165.
- NASILOV, D. M. (1989). *Problemi Tyurkskoy Aspektologii-Aksional'nost*. Leningrad: Nauka.
- NEWMAN, J. (2002). "The Linguistics of Sitting, Standing, and Lying". *Typological Studies in Language*, 51: 1-24. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamin Publishing Company.
- ÖZ, S. (2019). *Özbekçede Kılınış İşlemcisi Olarak Yardımcı Fiiller*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZTÜRK, R. (1992). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- RESHETOV, V. (1965). *Osnovy Fonetiki i Grammatiki Uzbekskogo Yazıka*. Taşkent: İzdatel'stvo Uçitel.
- RESHETOV, V., İBRAXİMOV, V., TURSUNOV, İ., KAMALOV, F.K. (1966). *Xozirgi O'zbek Adabiy Tili-I (Fonetika-Leksikologiya-Morfologiya)*. Toshkent: O'zbekiston CCR Fan Nashriyoti.
- RASSADİN, V. İ. (1978). *Morfologiya Tofalarskogo Yazıka v Sravnitel'nom Osveşçenii*. Moskva: Nauka.
- RENTZSCH, J. (2005). *Aspekt im Neuigurischen*. Turcologica-65. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.
- RENTZSCH, J. (2006). "Actionality operators in Uyghur". *Turkic languages*, 10: 193-219.
- SONNENHAUSER, B. (2004). "Aspect in Russian and Turkish. Semantic and Pragmatics of a Grammatical Category". *Turkic Languages*, 8: 245- 270.
- SCHÖNIG, C. (1984). *Hilfsverben im Tatarischen*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- ŞÇERBİNİN V.G., MUSTAFAYEV E. M. (1972). *Russko-Turetskiy Slovar*. Sovetskaya Entsiklopediya. Moskva.
- TATEVOSOV, S. (2002). "The Parameter of Actionality". *Linguistic Typology*, 6: 317-401.

- TULUM, M. M. (1997). *Özbekçede Tasvir Yardımcı Filleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UĞURLU, M. (2003/5). "Türkiye Türkçesinde "Bakış" (Aspektotempora)". *Türkbilg*. 124-133: 1-11.
- VENDLER, Z. (1957). "Verbs and Time". *Duke University Press on behalf of Philosophical Review*, 66/2: 143-160.
- VOLKAN COŞKUN, M. (2014). *Özbek Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YILDIRIM, H. (2009). *Özbek Türkçesi (Dil Bilgisi-Alıştırmalar-Konuşma-Metinler)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- YULDAŞEV, A. A. (1965). *Analitičeskie Formy Glagola v Tyurkskih Yazıkah*. Moskva: İzdatel'stvo Nauka.
- YULDAŞEV, A. A. (1977). *Sootnoshenie Deeprichastnux i Lichnux Form Glagola v Tyurkskih Yazıkax*. Moskva: İzdatel'stvo Nauka.

Eserlerin Edinildiği Elektronik Kaynaklar:

- Adolat Manzili: http://www.ferlibrary.uz/f/ekubov_o_adolat_manzili.pdf (18.03.2022).
- Avlodlar Dovoni: [https://n.ziyouz.com/books/uzbek_nasri/Pirimqul%20Qodirov.%20Avlodlar%20dovoni%20\(roman\).pdf](https://n.ziyouz.com/books/uzbek_nasri/Pirimqul%20Qodirov.%20Avlodlar%20dovoni%20(roman).pdf) (18.03.2022).
- Chin Muxabbat: [https://n.ziyouz.com/books/uzbek_nasri/Ibrohim%20Rahim.%20Chin%20muhabbat%20\(roman\).pdf](https://n.ziyouz.com/books/uzbek_nasri/Ibrohim%20Rahim.%20Chin%20muhabbat%20(roman).pdf) (16.03.2022).
- O'tgan Kunlar (1974 basımı): <https://n.ziyouz.com/kutubxona/category/41-o-zbek-nasri?start=0> (20.03.2022).
- Qutlug' Qon: http://samkutubxona.uz/uploads/Uzbek%20adabiyoti/Oybek-Outlu%C4%9F_qon.pdf (19.03.2022).
- Shabnam Soyasida: <https://www.oyina.uz/uz/book/57> (20.03.2022).
- Yulduzli Tunlar: http://library.navoiy-uni.uz/files/yulduzli_tunlar_ziyouz_com.pdf (16.03.2022).